

הלשכה משפטית

יום ראשון כ"ד אדר תשע"ח
11 מרץ 2018

באמצעות מייל: talh@acri.org.il

לכבוד
עו"ד טל חסין
האגודה לזכויות האזרח

שלום רב,

הנדון: פנייתכם בנוגע לפרויקט חונכות במדעים שמפעיל משרד המדע והטכנולוגיה

סימוכין: מכתבכם מיום 3.1.18

פנייתך שבנדון הועברה לטיפול, ולהלן התייחסותי:

רקע

1. משרד המדע והטכנולוגיה (להלן – **המשרד**) רואה חשיבות רבה בקידום החינוך המדעי בקרב בני הנוער בישראל. חשיפת תחומי המדע, הטכנולוגיה והחדשנות בגילאים אלו, מעודדת ומטפחת בני נוער בעלי יכולת ופוטנציאל לממש את הטמון בהם ולהקנות להם את הכלים אשר יאפשרו להם להשתלב בתחומים אלו בעתיד. במסגרת זו, שם לו המשרד למטרה לקדם את האוכלוסיות המודרות מתחומי המדעים במדינת ישראל, ובתוכן אוכלוסיית הנשים הנחשבת מודרת לעניין זה, מאזורי הפריפריה החברתית והגיאוגרפית. כל זאת כמענה לצורך לאומי של מדינת ישראל בקידום אוכלוסיות אלו בתחומים השונים.
לשם קידום מדיניות זו מוביל המשרד תכניות רבות, ביניהן תכנית דגל להנגשת לימודי מדעים לנוער, אשר במסגרתה חונכים סטודנטים ממוסדות להשכלה גבוהה לתלמידי בית ספר ותלמידי מכינות קדם אקדמאיות בלימודי המדעים (להלן – **הפרויקט**). מטרת הפרויקט הינה הנגשת לימודי המדעים לתלמידים ברחבי הארץ, תוך שימת דגש על קידום לימודי המדעים בקרב אוכלוסיות מודרות המשתייכות לפריפריה החברתית והגיאוגרפית.
2. לצורך ביצוע הפרויקט פורסם על ידי המשרד קול קורא להשתתפות בתכנית (להלן – **הקול הקורא**), הפונה למוסדות להשכלה גבוהה בבקשה לקבל הצעות לביצוע וניהול פרויקט חונכות ללימודי מדעים במוסדות. הפרויקט כולל הענקת מלגות לסטודנטים מתאימים במוסדות להשכלה גבוהה אשר ישמשו כחונכים לחניכים במקצועות מדעיים. איתור החונכים, הכשרתם, איתור החניכים, ההתאמה ביניהם, הענקת המלגות לחונכים וכן ניהול הבקרה על הפרויקט מוטלים על המוסד, אשר יעניק לחונכים את המלגות אשר יועברו אליו מהמשרד, בהתאם לסכום הזכיה בקול הקורא.
הקול הקורא לשנת הלימודים תשע"ח פורסם בתאריך 9.8.2017, ולאחר הליך בדיקה והערכה, נבחרו המוסדות הזוכים ונחתמו בינם לבין המשרד הסכמי התקשרות לביצוע הפרויקט.

הלשכה משפטית

3. על פי הקבוע בקול הקורא אשר פורסם כאמור, הליך איתור החונכים והחניכים יתבצע באופן הבא:

- (א) הליך איתור הסטודנטים – המוסד יפרסם את הפרויקט בקרב הסטודנטים במוסד. הסטודנטים הזכאים להשתתפות כחונכים בפרויקט יהיו סטודנטים הלומדים לתארים במקצועות המדעים, או, לחילופין, סטודנטים הלומדים לתארים בתחומים אחרים, ובלבד שנגשו למבחני בגרות ברמת 4 או 5 יח"ל באחד ממקצועות המדעיים וקיבלו במקצועות אלו ציון גבוה. המוסד יערוך עם הסטודנטים ראיונות אישיים, כאשר תינתן עדיפות בבחירת הסטודנטים לסטודנטים בעלי ניסיון בהוראה או הדרכה ולסטודנטים המתגוררים ביישובים הכלולים בפרויקט שיקום שכונות או ביישובים המוגדרים כאזורי עדיפות לאומית כמוגדר בהחלטות הממשלה המפורטות בקול הקורא. לצורך ביצוע בקרה מטעם המשרד, נדרש המוסד לתעד את הליך האיתור והמיון בפרוטוקולים סדורים.
- (ב) הליך איתור החניכים – הליך זה מוטל אף הוא על המוסד להשכלה גבוהה, הנדרש לצורך בחירת החניכים לקבל המלצות ממחלקת הרווחה המקומית או מבתי הספר, ובהתאם למתחייב על פי הקול הקורא, "תוך ניסיון לשמור על ייצוג הולם לכל מגדר ולכל המגזרים בחברה הישראלית". עוד נקבע, כי החניכים יהיו, על פי סדר קדימות, בהתאם למפורט להלן: (1) תלמידי כיתות ח'–ט'; (2) תלמידי כיתות י"א וי"ב המבצעים עבודות חקר במדעים מדויקים וטכנולוגיה; ו-(3) תלמידי מקצועות המדעים במכינות קדם אקדמיות המופעלות במוסד. בנוסף, נקבע כי על המוסדות לתת עדיפות לחניכים בעלי רקע סוציו-אקונומי מורכב וכאלה המתגוררים בפריפריה או ביישובים בעלי עדיפות לאומית כמוגדר בהחלטות הממשלה המפורטות כאמור.
- לאחר ביצוע האיתור, נדרשים המוסדות להעביר את רשימות החונכים והחניכים לאישור המשרד, אשר יבחן את הרשימות ויהיה באפשרותו לפסול מועמדים אשר אינם עומדים בתנאים.

4. החונכות תעשה בהתאם לתנאים שנקבעו בקול הקורא, ובכלל זה, חניכה קבוצתית של עד 4 חניכים (ובאישור מראש חניכה פרטנית), כאשר המקום בו יתקיימו מפגשי החונכות יהיה בית הספר, המתנ"ס העירוני, המוסד או כל מקום ציבורי מתאים אשר יוקצה עבור הפעילות. כמו כן נקבע כי "חניכת חניכות תתבצע רק באמצעות סטודנטיות חונכות".

התנאי בדבר חניכת חניכות באמצעות סטודנטיות חונכות

5. פנייתך שבנדון מתייחסת להנחית המשרד אשר הובאה לעיל, על פיה חניכת תלמידות תתבצע על ידי סטודנטיות בלבד.
6. כמפורט לעיל, בין מטרות המשרד במסגרת פועלו, קידום האוכלוסיות המודרות מתחומי המדעים. לצורך מימוש מטרה זו, מפעיל המשרד תכניות ייעודיות לציבור המתגורר בפריפריה החברתית ובפריפריה גאוגרפית, וכן לציבור הנשים, אשר כאמור נחשב כאוכלוסייה מודרת מתחום זה.

הלשכה משפטית

7. על פי דו"ח הוועדה לקידום וייצוג נשים במוסדות להשכלה גבוהה,¹ ניכר בידול תחומי בקרב הסטודנטים והסטודנטיות במוסדות להשכלה גבוהה בישראל. נכון לנתונים משנת 2014, שיעורן הכולל של הסטודנטיות לתואר ראשון, שני ושלישי גדול משיעור הסטודנטים. עם זאת, בין התחומים קיימת שונות בולטת: בתחומי ההנדסה, המדעים הפיסיקליים ומדעי המחשב והמתמטיקה שיעור הנשים בקרב הסטודנטים/יות נמוך (24%-39%); זאת לעומת תחומי החינוך ומקצועות עזר רפואיים בהם שיעור הנשים הוא כ-80%. עוד נמצא על פי הנתונים שהוצגו בדו"ח, כי נכון לשנים 2007-2013, ייצוג הנשים במוסדות להשכלה גבוהה יורד ככל שמתקדמים בסולם האקדמי באופן דרסטי. בעוד נשים מהוות יותר מ-50% מהסטודנטים והסטודנטיות לתואר ראשון, שני ושלישי, ייצוגן יורד ככל שמתקדמים בסולם האקדמי, עד לכ-13% בדרגת פרופסורים מן המניין. תמונת מצב זו קבועה בעיקרה לאורך זמן.
- בהתאם למפורט בדו"ח, הפערים בין שיעור הנשים והגברים כאמור, מתאפיינים בהבדלים תחומיים בולטים; בתחומי מתמטיקה ומדעי המחשב, למשל, מהוות נשים 10% בלבד מהסגל האקדמי, ובתחומי מדעי הטבע הפיסיקליים 11%. מנגד, במקצועות החינוך ומקצועות העזר הרפואיים, ניתן לראות שיעור גבוה יחסית של נשים והן מהוות 52% ו-63% בהתאמה. על פי מחקרים שנערכו בנושא, העלאת אחוז הנשים הפונות לתחומים המדעיים והטכנולוגיה נדרשת הן לצורך מיצוי הפוטנציאל האנושי באוכלוסייה והן כדי להבטיח את עתיד המחקר וההייטק הישראלי בעשורים הקרובים.²
- בהתאם לקבוע במחקרים, החסמים המביאים למצב זה, הינם, בין היתר, תפיסות חברתיות ותרבותיות מוטות של לימוד ומקצועות המדע והטכנולוגיה אשר פוגעות באטרקטיביות של המקצוע והלימודים בעיני נערות.
- המענה לחסמים אלו על פי המובא, הינו חיזוק הביטחון העצמי וכן שינוי תפיסת דמות המדען ולימודי המדע, בין היתר באמצעות "חשיפה למודלים של הזדהות".³
- לאור השאלות שעלו בנושא, הוזמנה על ידי המשרד חוות דעת מטעם המועצה לקידום נשים במדע. חוות הדעת, מיום 4.3.2018, קבעה כי על אף שאין תמימות דעים של החוקרים בעניין היחס המגדרי המומלץ לחונך/ת בהתייחס למין החניך/ה, העובדה שחוקרים רבים מציינים מכשולים ארגוניים ותרבותיים של חניכות להתחבר לחונכים גברים, מחזקת את הנטייה לאמץ דפוס חניכה נשי לנשים על מנת לעודד חניכות להישגיות ולעלות את סיכויי ההצלחה של הנשים.
8. לצורך קידום אוכלוסיית הנשים ובניסיון לפריצת החסמים הגורמים לפערים המגדריים המשמעותיים, מבקש המשרד במסגרת התכניות שמפעיל להעניק הזדמנות לציבור הנשים

¹ דו"ח הוועדה לקידום וייצוג נשים במוסדות להשכלה גבוהה, יולי 2015, המועצה להשכלה גבוהה, משרד המדע והטכנולוגיה.

² הנתונים נאספו בין היתר על ידי גבי אפל, משרד המדע והטכנולוגיה, אגף מדע וקהילה.

³ רובין, עדנה, " שונות כהזדמנות ללמידה במדע ובטכנולוגיה", אאוריקה 22, אפריל 2006.

נגיש ב: <http://www.matar.ac.il/eureka/newspaper22/docs/differences.pdf>

הלשכה משפטית

באמצעות יצירת תכניות ייחודיות עבורו, וכן באמצעות התאמות וקביעת דרישות מובחנות במסגרת התכניות הרגילות. מטרת המשרד במסגרת הקביעה לעניין חניכת חניכות על ידי סטודנטיות במסגרת פרויקט החונכות הינה עידוד מצוינות, העצמת החניכות, יצירת הזדהות והענקת תמונת עתיד עבור החניכות באמצעות יצירת "מודול" נשי העוסק, מתמודד ומצליח בתחום זה, "מודול לחיקוי". בניגוד לנטען על ידיכם בעניין צמצום ההיצע המקצועי הפתוח בפני התלמידות, הפעלת תכנית במתכונת זו מביאה, בהתאם למחקרים וחוות הדעת שהובאו לעיל, להעלאת הביטחון העצמי וחיזוק המסוגלות, אשר מובילים לקידום הנערות, להרחבת האופק המקצועי שלהן ולהגברת השוויון המגדרי בתחום ההשכלה הגבוהה והמדעים. החשיפה במסגרת הפרויקט, בצד הלימוד והעיסוק במחקר במסגרת פעילות החונכות, מהווה נדבך חשוב בפעילות המשרד לקידום החינוך המדעי בקרב בני נוער בכלל, ובקרב נשים בפרט. בצד זה, הקביעה כאמור אף יוצרת העדפה כלפי ציבור הסטודנטיות, אשר כאמור ייצוג בציבור החוקרים נמוך יחסית, שכן פוטנציאל החניכה עבורן גדול יותר – על פי הכללים יכולות הן לחנוך הן חניכים גברים, והן חניכות נשים.

עיקרון "ההעדפה המתקנת"

9. עיקרון "ההעדפה המתקנת" נידון רבות בפסיקה. בפסיקתנו של השופט מצא בעניין יישומה של הוראת סעיף 18א לחוק החברות הממשלתיות, תשל"ה-1975, הקובעת כי בהרכב דירקטוריון של חברה ממשלתית יינתן ביטוי הולם לייצוגם של בני שני המינים, אשר היה השימוש הראשון שעשה המחוקק בעקרון "ההעדפה המתקנת" לתיקון העיוות שבהיעדר ייצוג הולם לנשים, נקבע כדלקמן:⁴

"רעיון "ההעדפה המתקנת" (או: "המקדמת affirmative action", "נזר מעקרון השוויון, ועיקרו הוא בהעמדת אמצעי של מדיניות משפטית להגשמת השוויון כנורמה חברתית תוצאתית. לבו של עקרון השוויון (על-פי התפיסה המסורתית) הוא ב"יחס שווה אל שווים", וביטוי הרגיל בחיי החברה הוא במתן הזדמנות שווה לכול. דא עקא, שמתן הזדמנות שווה עשוי להשיג תוצאה שוויונית רק כאשר האוכלוסיות המתמודדות עושות כן מעמדת מוצא שהיא פחות או יותר שווה; שכן רק בתנאים של שוויון התחלתי הינן בעלות סיכויים שווים להשיגה. לא כן הדבר באוכלוסייה המורכבת מקבוצות חזקות במיוחד ומקבוצות חלשות במיוחד. פער ניכר בשוויון היכולת, בין שמקורו בחוקים מפלים שהיו תקפים בעבר ועברו מן העולם, ובין שנתהווה בעטיין של תפיסות עולם פסולות שנשתרשו בחברה, מגביר את סיכויי הקבוצות החזקות וגורע מסיכויי הקבוצות החלשות. ההעדפה המתקנת באה לאזן פער זה. היא מבוססת על התפיסה, כי בחברה שחלק ממרכיביה מצויים בעמדת מוצא נחותה, אין די במתן הזדמנות שווה לכול. מתן הזדמנות שווה, בנסיבות כאלו, יקיים

⁴ בג"צ 453/94 שדולת הנשים בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד מח (5), 501.

הלשכה משפטית

רק נוסחה של שוויון פורמאלי, אך לא יזמן לבני הקבוצות המקופחות סיכוי אמיתי לקבלת חלקן במשאביה של החברה. קיומו לאורך זמן של שוויון פורמאלי בלבד מעלה את החשש שבשל דרכו של עולם ומנהגי הבריות, תונצחנה תוצאותיה של ההפליה. תיקון עוולות העבר והשגת שוויון מעשי יכולים, לכן, להיעשות רק בהענקת יחס מועדף לבני הקבוצה החלשה.

אך, כפי שניתן להיווכח, ביטויי בפסיקה של עקרון ההעדפה המתקנת היו ספורים ומצומצמים. בצדק אפוא ציינה פרופ' רדאי (במאמרה הנ"ל, בעמ' 259), כי "מושג ההעדפה המתקנת כמעט שאינו מוכר בישראל". ולקביעתו כנורמה חקוקה, [בסעיף 18א לחוק החברות הממשלתיות](#), ניתן אכן להתייחס אל חידוש מהותי בתפיסה הנורמטיבית. לדידי, יש לקבלו ולהכיר בו כאמת מידה שוויונית, שהיא אחד מנגזריו ההכרחיים ואחת הערובות העיקריות להגשמתו של עקרון השוויון עצמו (בדומה לגישה שנתקבלה בקנדה), ולא כחריג נסבל לעקרון השוויון (כדוגמת הגישה המצמצמת שהשתרשה בארצות-הברית).

הלקח המתבקש הוא זה: הואיל והפלייתן של נשים בחברה המודרנית הינה, בעיקרה, תופעה המושרשת בתפיסות סמויות, חוסנה המוסרי של חברה שוחרת שוויון יכול להיבחן בהיקף האמצעים והמאמצים החיוביים שנכונה היא לנקוט ולהשקיע בשבירת הסטאטוס-קוו וביצירת מציאות חדשה ושוויונית. להעדפה המתקנת נודעת, בהקשר הזה, חשיבות רבה, ואפשר אף מكرעת; שכן בקידומה המעשי - המתוכנן והמוכוון - של הקבוצה המופלית לרעה, לעבר העמדות שנשללו ממנה בעבר, יש לא רק משום תיקון עיוותיו המעשיים של חוסר השוויון אלא גם משום יצירתה של מציאות חדשה שסופה להעביר מן העולם גם את שורשיה הנסתרים של ההפליה ואת תוצאותיה הנלוות. בדרך זו עשויה פעולה של העדפה מתקנת, המכוונת בעיקרה לתיקון מעוות נקודתי, לשרת תכלת כללית של הגשמת עקרון השוויון."

עיקרון "העדפה המתקנת" בא לידי ביטוי באופנים רבים בחקיקה ובפסיקה, ובשנים האחרונות במשנה תוקף.

על פי הנתונים שהוצגו לעיל בנושא השתלבות נשים בתחומי המדעים והטכנולוגיה, "האוכלוסיות המתמודדות", נשים וגברים, אינן עושות כן מעמדת מוצא שווה, ולפיכך, על מנת "לאזן" פער זה, ניכר כי מוצדק לנהוג בעקרון "העדפה המתקנת" ולהתוות כללים אשר יביאו לאיזון הרצוי, בענייננו, יצירת מודול נשי עבור החניכות, אשר תשמש עבורן "תמונת עתיד" ואולי בכך תפתח בפניהן את שערי "העיסוק במקצועות המדעים".

10. לאור ההסבר לעיל, על פיו הטעם בבסיס הקביעה לעניין חניכת חניכות הינו מקצועי, ניתן לומר כי אין ענייננו בקביעה על רקע של הפרדה, ואו הסללה מגדרית על רקע דתי-תרבותי,

הלשכה המשפטית

בהתאם למפורט בדו"ח הצוות המשרדי לבחינת תופעת הדרת הנשים במרחב הציבורי.⁵ הפרויקט הינו פרויקט מעורב – הפרויקט מיועד לשני המינים כאחד; הפעילויות הכלליות, כגון הכשרת החונכים, הטקסים, הכנסים וכדו', ייערכו לכלל המשתתפים, גברים ונשים כאחד. ועוד, כאמור, המשרד קבע בקול הקורא מפורשות כי בחירת החניכים תבצע 'תוך ניסיון לשמור על ייצוג הולם לכל מגדר ולכל המגזרים בחברה הישראלית'.

11. מהנתונים שהועברו לעיוני ביחס לפרויקט החונכות המופעל בשנה זו, ניתן להיווכח כי הן ברשימות החניכים והן ברשימות החונכים, אשר הוגשו ואושרו, כמחצית מהמשתתפים נשים וכמחציתם השנייה – גברים.

12. יוער כי הטענות בדבר העמדת המוסדות האקדמיים במצב בו הם מפריס את חוק שוויון הזדמנויות בעבודה ואת חוק זכויות הסטודנט, בטעות יסודה, שכן סעיף "איסור ההפליה" בכל אחד מהחוקים הללו לא חלים בענייננו, שכן אין מדובר ביחסי עובד-מעביד בין המוסד למקבל המלגה, וכן, אין מדובר ברישום ללימודים, קבלה לתחומי לימוד או למסלולים מיוחדים. באשר למהות העניין, הרי שאף על פי חוק זכויות הסטודנט, לא יראו כהפליה קיום מסלולים נפרדים 'לצורך קידום קבוצות אוכלוסייה מסוימות',⁶ דבר אשר כאמור מתקיים בענייננו.

בכבוד רב ובברכה,

שירה שוהם

שירה שוהם, עו"ד
הלשכה המשפטית

העתק:

ח"כ אופיר אקוניס, שר המדע והטכנולוגיה
מר פרץ וזאן, מנכ"ל משרד המדע והטכנולוגיה
הדס פרבר, היועצת המשפטית משרד המדע והטכנולוגיה
נתנאל מזא"ה, מנהל אגף מדע וקהילה משרד המדע והטכנולוגיה

⁵ דו"ח הצוות המשרדי לבחינת תופעת הדרת הנשים במרחב הציבורי, 7.3.2013.
⁶ חוק זכויות הסטודנט, תשס"ז-2007, סעיף 4.